

Wariacje podatkowe. Sytuacja członków najbliższej rodziny podatnika w podatku od spadków i darowizn w Polsce i Finlandii.

Małgorzata Michałowicz

Kamil Deptuła

W powszechnej świadomości społecznej utrwalił się dosyć stereotypowy sposób postrzegania spadku czy darowizny, które to utożsamiane są ze szczęśliwym zrządzeniem losu i zazwyczaj przyjmowane zupełnie beztrąsko bez żadnych zastrzeżeń niczym wygrana na loterii. Trudno się też temu tak całkiem dziwić, są to przecież raczej nieoczekiwane przysporzenia majątkowe o charakterze nieodpłatnym, mogące też niekiedy przedstawiać sobą znaczną wartość. W tej beczce miodu jest jednak i przysłowiowa łyżka dziegciu. To podatek od spadków i darowizn. Paradoksalnie otrzymany spadek czy darowizna mogą zwłaszcza dla beneficjentów nieświadomych potencjalnego ryzyka, stać się źródłem wielu kłopotów, szczególnie wtedy gdy ich wysokość przekracza związaną z bieżącymi dochodami zdolność podatkową zobowiązanego. (Ex definitione podatek to przymusowe, bezzwrotne, nieodpłatne świadczenie pieniężne o ogólnym charakterze, stanowiące instrument polityki finansowej państwa determinowanej troską o interes publiczny.

Realizując uprawnienia władcze suweren poprzez obarczanie obywateli obowiązkiem podatkowym zmierza do urzeczywistnienia funkcji fiskalnej, ukierunkowanej na zgromadzenie środków pieniężnych pozwalających na sfinansowanie zadań publicznych). Współczesne ustawodawstwa europejskie w sferze obciążeń publicznoprawnych dotyczących podatku od spadku i darowizn podążają w mniejszym lub większym stopniu za ideą solidaryzmu, dostrzegając konieczność gradacji wysokości tego podatku, w zależności od stopnia bliskości więzów rodzinnych. Na tym tle, co zrozumiałe, szczególnymi względami cieszą członkowie najbliższej rodziny darczyńcy czy spadkodawcy.

Wewnętrzna struktura tak polskiego jak i fińskiego podatku od spadków i darowizn została oparta na tym samym modelu podatku od udziału poszczególnych nabywców, stąd też przedmiotem rozważań niniejszego artykułu jest porównanie sposobu ukształtowania tej instytucji w Polsce i Finlandii. W obu przypad-

kach jest to podatek o charakterze osobistym; dokonuje się – w szerszym lub węższym zakresie – rozwinięcia strony podmiotowej opodatkowania, a tym samym stopniowania wysokości ciężaru podatkowego.

W sposób preferencyjny traktowane są przysporzenia majątkowe dokonywane w ścisłym kręgu rodzinnym. Uprzywilejowanie osób wliczających się w poczet tego kręgu, to reguła stanowiąca podstawowe kryterium, w oparciu o które rozwijane są fundamentalne założenia konstrukcyjne podatku od spadków i darowizn. Realizując funkcję fiskalną, model ten stanowi więc jednocześnie instrument polityki społecznej państwa, głównie prorodzinnej, gdyż służy ochronie interesów osób najbliższych spadkodawcy lub darczyńcy¹.

Ostatnie ze zmian wprowadzonych w opodatkowaniu spadków i darowizn zarówno w Polsce jak i Finlandii wpisały się w szerszy trend do ogólnego obniżania wysokości obciążeń podatkowych w krajach Unii Europejskiej, ale też jednocześnie stworzyły zupełnie nową jakość w podejściu do nakładania obciążeń fiskalnych w stosunku do najbliższych członków rodziny. Ich pozycja w podatku od spadków i darowizn w Polsce ewoluowała przez lata. Można śmiało powiedzieć, że do niedawna wyznaczały ją między innymi

¹ P. Smoleń. *Kształtowanie obciążenia w podatku od spadków i darowizn*. s. 24 Lublin 2006

te przepisy, które zaliczyły członków najbliższej rodziny, tj. małżonka, zstępnych, wstępnych, pasierba, zięcia, synową, rodzeństwo, ojczyrna, macochę i teściów podatnika, do pierwszej grupy podatkowej obciążając ich tym samym najniższą stawką podatku. To jednak nie jest jeszcze pełen obraz sytuacji prawnej tych osób, znaczny wpływ wywarły na nią bowiem szczegółowe zwolnienia udzielane przez ustawodawcę, jak na przykład zwolnienie nabycia w drodze spadku przedmiotów wyposażenia mieszkania czy narzędzi pracy przeznaczonych do użytku w gospodarstwie domowym, czy też zwolnienie nabycia w drodze dziedziczenia praw do wkładu mieszkaniowego w spółdzielni mieszkaniowej. Przez długi czas fundamentalną rolę odgrywała tu też ulga pozwalająca właśnie tej grupie podatników częściej niż innym osobom, nie wliczać do podstawy opodatkowania czystej wartości nabytej własności (współwłasności) budynku lub lokalu mieszkalnego, spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu mieszkalnego czy spółdzielczego prawa do domu jednorodzinnego, do wysokości nieprzekraczającej wartości 110 m² powierzchni użytkowej budynku lub lokalu.

Wyżej przedstawione regulacje wciąż obowiązują w polskiej ustawie, sytuacja prawna najbliższej rodziny darczyńcy czy spadkodawcy ostatecznie została jednak

przypiętowana nowelą z 16 listopada 2006 roku². Jednym z celów polskiego ustawodawcy było „zapewnienie ochrony interesów członków najbliższej rodziny” darczyńcy czy spadkodawcy, co w polskim wykonaniu doprowadziło do całkowitego zwolnienia od podatku każdego nieodpłatnego nabycia majątku przez małżonka, zstępnych, wstępnych, pasierba, rodzeństwo, ojczyma czy macochę³. Jedyną formalną przesłanką od której spełnienia ustawa uzależniła uzyskanie przez zainteresowanych zwolnienia, ma charakter wyłącznie informacyjny i sprowadza się mówiąc najogólniej do zgłoszenia faktu nabycia majątku organowi podatkowemu. W ten oto sposób w sferze podatku od spadków i darowizn ściślej określono pojęcie najbliższej rodziny, chociaż szczególnymi względami polskiego ustawodawcy nadal cieszą się także zięć, synowa czy teściowie, którzy wchodzi w skład pierwszej grupy podatkowej i korzystają z najniższej stawki podatkowej, czy też ulg i zwolnień, o których była mowa wyżej. Choć w okresie dobrej koniunktury gospodarczej, nie było to jeszcze tak widoczne jak pierwotnie się spodziewano, rządowe analizy dotyczące wprowadzenia wspomnianego zwolnienia przewidują skutek w postaci spadku

przychodów z tytułu omawianego podatku o od 65 do 70%⁴. W sytuacji prognozowanego w następnych latach drastycznego spowolnienia tempa rozwoju gospodarczego kraju, zwiększenia stopy bezrobocia, zmniejszenia wpływów podatkowych jasnym jest, że taki spadek przychodów będzie mocno odczuwalny dla budżetów gmin, zwłaszcza iż ustawodawca nie zaproponował żadnego alternatywnego źródła dochodów mogącego zniwelować braki powstałe na skutek odebrania budżetom samorządowym dochodów uzyskiwanych dotychczas z tytułu podatku od spadków i darowizn.

O wiele bardziej efektywną drogę obrał fiński ustawodawca, który ustawą z 23 listopada 2007 roku⁵ wprowadził od 1 stycznia 2008 roku kompleksową zmianę przepisów dotyczących opodatkowania spadków i darowizn. Reforma ta wdrożyła całościowy system rozwiązań, których ratio legis było nie tylko ogólne obniżenie obciążenia tym podatkiem, ale też wzmożenie ochrony najbliższych członków rodzin spadkodawcy czy darczyńcy. W przeciwieństwie jednak do polskiego prawodawcy, jego fiński odpowiednik w trakcie procesu legislacyjnego mocno акцен-

² Ustawa z 16 listopada 2006 r. o zmianie ustawy o podatku od spadków oraz ustawy o podatku od czynności cywilnoprawnych, Dz. U. 06.222.1629

³ Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy o podatku od spadków oraz ustawy o podatku od czynności cywilnoprawnych. Warszawa 26 czerwca 2006 r. Druk 736 s. 2

⁴ Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy o podatku od spadków oraz ustawy o podatku od czynności cywilnoprawnych. Warszawa 26 czerwca 2006 r. Druk 736 s. 10

⁵ Ustawa z 23 listopada 2007 r. o zmianie fińskiej ustawy o podatku od spadków i darowizn. Fiński Dziennik Ustaw: 1063/2007.

tował funkcję fiskalną omawianego podatku, starając się by wprowadzone zmiany jej nie zatarły. Stanowisko fińskiego legislatora nie budzi wątpliwości zważywszy, iż w skali 34,7 miliardów euro wpływów z podatków w 2000 roku⁶, te z tytułu podatku od spadków i darowizn stanowiły 505 milionów euro⁷. We wszystkich dokumentach rządowych poświęconych wspomnianej nowelizacji ustawy o podatku od spadków i darowizn, konsekwentnie podkreśla się indywidualne podejście państwa fińskiego do swoich podatników poprzez dostosowanie ciężaru podatku do zdolności podatkowej każdego z nich. Umiejętne balansowanie między potrzebami fiskalnych państwa a zasadą sprawiedliwości, spowodowały, że próżno tu szukać rozwiązań, które całkowicie zwalniających od tego podatku szerokie grupy podatników, bez względu na sytuację majątkową ich poszczególnych ich członków, czy też bez względu na skutek finansowy dla budżetu. Roztropne stanowisko twórców projektu ustawy, skutkuje tym iż państwo fińskie nie pozbawiło się sporej części przychodów z tytułu tego podatku. Nadto należy zauważyć, że nie zmieniono samej konstrukcji podatku tak znacznie, aby powrót do stanu poprzedniego czy też zacieśnienie gorsetu podatkowego było w późniejszym okresie społecznie utrudnione.

⁶ Budgetöversikt 2009 - Helsinki 2009, s. 19

⁷ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie fińskiej ustawy od spadków i darowizn. Druk sejmowy HE 58 / 2007 s. 4

W czasach obserwowanej dziś na całym świecie dekoniunktury, i co najważniejsze wobec trudnego do przewidzenia okresu jej zakończenia, taka możliwość nie może być z góry wykluczana. W Polsce tymczasem zmiany wprowadzone w 2006 roku poszły tak daleko, iż ciężko byłoby wyobrazić sobie by jakiegokolwiek koncepcje odświeżenia obciążenia podatkiem od spadków i darowizn członków najbliższych rodzin spadkodawcy czy darczyńcy, nie spotkały się z mocnym oporem społecznym.

W ramach fińskiej nowelizacji z pewnością największe praktyczne znaczenie dla podatników miała prosta operacja podwyższenia kwoty wolnej od podatku. W poprzednim stanie prawnym kwota ta była wspólna w przypadku każdego podlegającego opodatkowaniu transferu majątkowego i wynosiła ona 3400 euro. Wraz z wejściem w życie wspomnianych zmian, dokonano jednak jej zróżnicowania i tak obecnie w przypadku opodatkowania darowizn została ona ustalona w wysokości 4000 euro, w przypadku zaś spadków na poziomie 20 000 euro. Punktem wyjścia dla wprowadzenia tego typu rozróżnienia jest prosta konstatacja, iż opodatkowanie dziedziczenia wkracza w sferę bardziej wrażliwą społecznie, niż miałyby to miejsce w przypadku darowizn. W przeciwieństwie do tych ostatnich nieodpłatny transfer majątkowy

wynikający z dziedziczenia prawie zawsze wiąże się z perturbacjami w życiu rodziny spadkodawcy, z utratą przez nią jednego ze źródeł przychodów i wreszcie na tym tle z koniecznością zapłaty podatku od otrzymanego przysporzenia, którego wysokość często może przewyższać bieżącą zdolność podatkową podatnika.

Zupełnie inną kwestią jest natomiast sprawa wysokości nowo ustalonej kwoty wolnej od podatku. Fiński ustawodawca przeprowadził badania statystyczne⁸, z których jasno wynikało, iż opodatkowanie spadków, których wartość jest niższa niż 20 000 euro, to z jednej strony aż 57,7% wszystkich przypadków, z drugiej zaś strony jedynie 9,6% wpływów z opodatkowania spadków. Podwyższenie zatem kwoty wolnej od podatku do tej właśnie wysokości stanowi wprawdzie znaczącą ulgę dla podatników, ale odbywa się to jednocześnie niewielkim w sumie kosztem dla przychodów z tego tytułu. Na tym tle z przykrością należy stwierdzić, iż próżno szukać podobnych wyliczeń w rządowym uzasadnieniu do ustawy nowelizującej polskie przepisy, co jak się wydaje świadczy stosunkowo niskim poziomie polskiej legislacji.

⁸ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie fińskiej ustawy o podatku od spadków i darowizn wraz z uzasadnieniem, druk sejmowy HE58/2007 wp s. 11

Oprócz ogólnego zwiększenia kwoty wolnej od podatku, podstawowe znaczenie dla sytuacji podatkowo-prawnej członków najbliższej rodziny spadkodawcy mają przepisy odnoszące się jedynie do tej kategorii osób. W przeciwieństwie jednak do rozwiązań przyjętych w polskich unormowaniach, fiński ustawodawca o wiele oszczędniej określił krąg osób, uprawnionych do ulg wymienionych w ustawie. W Polsce do kategorii tej, ostatnia nowelizacja zaliczyła małżonka, zstępnych, wstępnych, pasierba, rodzeństwo, ojczyrna i macochę, natomiast fiński ustawodawca w pierwszym rzędzie chroni jedynie małżonka oraz zstępnych darczyńcy czy spadkodawcy, a zatem tylko osoby wchodzące w skład wąsko pojmowanej rodziny, rozumianej jako instytucja społeczna. Znowelizowany art. 12 ustawy o opodatkowaniu spadków i darowizn przewiduje bowiem możliwość skorzystania ze specjalnej ulgi zarówno przez żyjącego małżonka, jak i partnera zmarłego, pod warunkiem jednak, że partnerzy ci mają wspólne dziecko, lub też wcześniej byli małżeństwem. Ulga ta polega na możliwości obniżenia podstawy opodatkowania o 60 tysięcy euro.

Nadto z ulgi mogą skorzystać też zstępni w linii prostej, którzy w chwili śmierci spadkodawcy nie ukończyli 18 roku życia. W tym jednak wypadku ustawa pozwala im na obniżenie wartości podstawy opodatkowania

o 40 tysięcy euro. Rozwiązaniem wartym odnotowania jest również „ulga ubezpieczeniowa”. W prawie fińskim podatek spadkowy powinien być także odprowadzony od świadczeń uzyskanych z tytułu ubezpieczenia na życie zmarłego, lub innych podobnych rekompensat pochodzących od państwa. Jeżeli podlegają one opodatkowaniu podatkiem dochodowym, to automatycznie nie dotyczy ich już reżim wyznaczony przez podatek od spadków i darowizn. Tego typu odszkodowania są zwolnione od podatku od spadków, jeżeli nie przekraczają maksymalnie 35 tysięcy euro, na każdego beneficjenta. Jeżeli uprawnionym jest pozostający przy życiu małżonek, wtedy ze zwolnienia od podatku korzysta połowa wartości otrzymanego odszkodowania, nie mniej jednak niż wskazane 35 tysięcy euro.

Na szczególną uwagę zasługuje wreszcie fakt, iż mechanizm kształtowania wysokości stawki podatku również jest w myśl przyjętych w Finlandii rozwiązań uzależniony od bliskości stosunku osobistego łączącego spadkodawcę ze spadkobiercą czy też darczyńcę z obdarowanym.

Z uprzywilejowania korzystają tu już osoby z nieco szerszego kręgu krewnych darczyńcy czy spadkodawcy. Na gruncie aktualnie obowiązującej ustawy podatkowej, w konsekwencji wprowadzenia nowelizacji z

dnia 1 stycznia 2008 roku dokonano podziału podatników jedynie na dwie kategorie podmiotów. Zakres pierwszej kategorii wyznaczony jest przez pojęcie najbliższych krewnych spadkodawcy lub darczyńcy. W rozumieniu ustawy jest to jego małżonek, oraz osoba pozostająca z nim w stałym związku o ile posiadają wspólne dziecko bądź byli wcześniej małżeństwem, wstępni i zstępni w linii prostej (w tym też dzieci adoptowane) oraz zstępni małżonka w linii prostej. Wszelkie inne osoby, niewliczające się do żadnej z wcześniej wymienionych grup, fińska ustawa klasyfikuje natomiast do drugiej kategorii. W związku z podziałem na dwie grupy podatkowe wprowadzono dla każdej z nich osobno progresywną skalę podatkową. W każdej z tych dwóch skal obowiązują zaś trzy szczeble, tj. pomiędzy 20 000 a 40 000 euro, pomiędzy 40 000 a 60 000 euro oraz powyżej 60 000 euro. W wyniku ostatnich zmian, od 1 stycznia 2009 roku stawki podatku dla podatników należących do pierwszej grupy podatkowej obniżono i wynoszą one odpowiednio 7%, 10% i 13%, a dla podatników należących do grupy drugiej pozostały one na tym samym poziomie i wynoszą one 20%, 26%, 32%⁹.

Ratio legis zarówno fińskiego jak i polskiego ustawodawcy determinowane było

⁹ Ustawa z 12 grudnia 2008 roku, o zmianie fińskiej ustawy o opodatkowaniu spadków i darowizn. Fiński Dziennik Ustaw: 1079/2008.

analogicznymi założeniami. W obu przypadkach zmierzano do ogólnego obniżenia obciążenia tym podatkiem członków najbliższej rodziny spadkodawcy czy darczyńcy. Zamiary były więc tożsame, jednak przyjęte drogi ich realizacji, już całkowicie odmienne. Nie da się ukryć, iż ruchy polskiego ustawodawcy były dosyć chaotyczne i niezbyt dokładnie przemyślane, natomiast fiński legislator działał znacznie bardziej rozważnie, obrał pewien cel i poprzez stopniowe wprowadzanie obniżek i nowych ulg konsekwentnie do niego dążył. Istotne modyfikacje wprowadzone nowelą 2006 roku w konstrukcji polskiego podatku od spadków i darowizn mają przełomowy charakter. Pytanie tylko, czemu miała służyć ta rewolucja i czy jej koszty, które poniosły budżety jednostek samorządu terytorialnego nie będą w konsekwencji zbyt dotkliwe? Zmiany zostały z entuzjazmem zaakceptowane przez opinię publiczną, jednak w środowisku prawnym i wśród specjalistów z dziedzin ekonomii materia ta budziła i nadal budzi szereg uzasadnionych wątpliwości. Intencją ustawodawcy polskiego było między innymi ułatwienie obywatelom porządkowania spraw majątkowych jeszcze za życia. Krąg osób, które nie muszą w ogóle rozliczać się z fiskusem z tytułu nieodpłatnego nabycia praw majątkowych jest bardzo szeroki, a jedyne kryterium które decyduje o uwolnieniu od obowiązku podatkowego to w zasadzie

stopień pokrewieństwa. Nie ma tu znaczenia wartość spadku czy darowizny, nawet jeśli opiewają one na bająnskie sumy, przyjęte regulacje prawne całkowicie zwalniają od obciążeń podatkowych. Nasz ustawodawca podążając za piękną co prawda ideą, iż państwo nie powinno ingerować w sposób rozporządzania przez obywateli swym majątkiem na rzecz osób związanych szczególnie bliskimi więzami osobistymi i rodzinnymi niestety niemal całkowicie zapomniał o konstytucyjnej roli podatków jaką jest funkcja fiskalna. Ciężko jest pozbyć się wrażenia, że fiński model jest znacznie bardziej spójny. Stworzono bowiem pewien system stawek i ulg, które w połączeniu z chociażby ulgami proedukacyjną czy ulgą socjalną stanowią zwarty system, którego głównym celem wciąż jest dostarczanie środków na funkcjonowanie państwa, przy jednoczesnym maksymalnym dostosowaniu ciężaru do możliwości podatnika.